

ПРИНОСЪТ НА СЛАВЯНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ В РАЗВИТИЕТО НА СВЕТОВНАТА ЛИТЕРАТУРА

Емил Георгиев

I

Дефинирането на понятието „световна литература“ едва ли може да бъде постигнато без усилия и полемики, както навярно се струва на мнозина, които са свикнали с него. Наистина не е лесно да се даде решителен отговор на въпроси, като например: кои са литературите, които са успели да наложат своите постижения като завоевания на цялото човешко общество; какво ръководи едно развитие, което преминава през цялата история на човечеството; кои са съставките, критериите и двигателите на процеса, който слива в едно постиженията на народностните и националните литератури и същевременно оплодява народностните и националните литератури; и т. н.

Но и без да бъде дефинирана приемливо за всички ни, „световната литература“ съществува и ако в по-далечно време тя представя по-скоро сбор от отделни, респективно зонални литератури, днес протича като единен литературен процес. Проследяването на нейното развитие е задача на съвременните и бъдещите изследователи, доколкото това развитие не е разкрито досега. И ако то не бъде разкрито напълно от нашата съвременност, несъмнено ще бъде ликвидиран поне митът за нейния „западно-европеизъм“ или най-малко ще бъде определен „западноевропеизмът“ ѝ само като известен момент от нейното минало развитие и ще бъдат потърсени източниците и съставките ѝ по всички страни и континенти.

Дефинирането на понятието „славянски литератури“ едва ли изисква по-малко усилия от дефинирането на понятието „световна литература“. Изхождайки от традицията, можем да кажем, че процесът на „славянските литератури“ слива развитието и постиженията на отделните народностни, съответно национални славянски литератури — руска, украинска и белоруска, полска, чешка, словашка и лужичко-сръбска, българска, сръбска, хърватска и словенска. Но речем ли да потърсим онова, с което славянските литератури се обособяват като едно цяло, т. е. речем ли да разкрием и покажем едно нейно „лице“ — с ясно очертани контури, започват мъчно преодолими трудности. И пак ще трябва да се задоволим — ако не желаем да се впускаме в подробни и аргументирани изложения и в дискусии и полемики — с констатацията, че „славянските литератури“ са един факт, с който ние трябва да се съобразяваме и който влиза като съществена съставка в нашите литературни занимания.

Издирвайки приноса на славянските литератури в развитието на световната литература, ние ще се заемем със задачата да разкрием всичко онова, което световната литература получава от славянските литератури като цяло. Но същевременно не можем да пренебрегнем и приноса, с който всяка славянска литература поотделно обогатява световната литературна съкровищница и световния литературен процес. Световната литература е протичала и протича като могъща и пълноводна река, която е набирала и набира могъществото и пълноводието си както от широките течения на зонални литератури, така и от многобройните притоци на народностните, респективно националните литератури.

В световната литература славянските литератури се включват заедно с романските и германските литератури, след като Ориентът и античната класика вече отдавна са поставили нейното начало и са очертали нейната история с дълги и блестящи глави. Усвоявайки литературното наследство на човечеството, славянските народи встъпват в създаването и развитието на световната литература с целия свой неизчерпаем творчески гений и Средновековието, Новото и Най-новото време получават своя облик и своята светлина благодарение и на техните многобройни писатели, произведения и идейно-художествени борби и победи.

Едва ли е възможно да се разкрият в една кратка студия обемът, видът и значението на онзи принос, който са направили и правят славянските народи в световната литература. За това са нужни многобройни и подробни изследвания. Нашата цел е да посочим само най-същественото в тоя принос и главно неговото наличие и характер. Предварително желаем да отбележим, че тоя принос не е малък. При това ако — според познатата за тоя случай образна мисъл — съществуват народи, които са отваряли нови врати пред развитието на световната литература, и народи, които през тези врати са отвеждали литературата до най-високите върхове, то славянските народи са вършели и едното, и другото: отваряли са нови врати и са отвеждали до най-високи върхове. Огромен е техният дял особено в създаването и развитието на литературата, която представя израз, вдъхновение и мощен фактор на прогреса на човечеството, която служи на облагородяването на човека, на неговото освобождение, на издигането на жизненото му равнище. Така е било и в миналото, така е и днес, когато многомилионните маси на славянските народи участвуват в построяването на най-високата форма на живот, на социалистическото и комунистическото общество.

II

Сравнително рано славянските народи заемат мястото си в световната литература. Най-ранната славянска литература, създадена в IX век от знаменитите славянски просветители Кирил и Методий и техните ученици и последователи и писана на народен език, изпреварва с широкото си развитие и важната си обществена функция литературите на народен език на другите нови европейски народи и се нарежда до водещите в световното литературно развитие литератури, писани на гръцки и латински език. Не може да не си припомним известните думи на Георги Димитров, с които той, защитавайки българския народ от хулите на надменните и невежествени фашисти в Лайпциг, посочи ранното развитие на славянската писменост в България.

Още с включването си в световната литература възникналата славянска литература отбелязва нов момент в нея и дава нов тласък в нейното развитие. Новаторският ѝ характер освежава прогресивните традиции на литературата, развивана в средновековна Европа. Въпреки трудностите на едно начинание книгите, преводни и оригинални, написани от Кирил и Методий и от техните най-близки сподвижници, стоят на равнищато на съвременната световна литература: те не само стават основа, върху която се изграждат ред народностини литератури, но начертават и линиите на развитието на богато идейно съдържание и формално и жанрово многообразие. Амплитудата на оригиналното творчество се движи от полемичния публицистичен жанр до възвишената религиозна поезия.

В европейското литературно развитие най-ранната славянска литература води с усвояването на народния език. Докато в другите европейски литератури се е употребявал чуждият и мъртъв латински език, съответно старогръцкият език, най-ранните славянски книжовници въвеждат народния език в литературата. Европейската литература не познава по-дълбоко и по-силно изразено убеждение в необходимостта и значението на писмеността, на книжнината на народен език от онова, с което славянските книжовници ратуват за нея. Основоположникът на славянските литератури Константин-Кирил пише вдъхновено в стихотворението „Проглас към евангелието“:

Както без светлина не ще има радост
за оного, което вижда цялото божие творение,
но всичко за него не е ни хубаво, ни видимо,
така не ще познае радост и всяка безкнижна душа,
която не вижда добре божия закон,
писания, духовния закон,
закон, който открива божия рай.
Защото кой слух, който не чува тътена
на гърмотевицата, може да се бои от бога?
А как ноздрите, които не миришат цвета,
ще разберат божие чудо?
А устата, която не чувства сладкото,
прави човека като камък.
А повече от това безкнижната душа
мъртва се явява у хората.

Славяните влизат в литературата и със свое писмо, докато другите нови европейски литератури използват наготово латинското писмо. Създадено с оглед особеностите на славянската реч, славянското писмо предава най-тънките нейни отсенки.

Най-ранната славянска литература внася широка борческа струя в литературното развитие. В един момент, когато литературният процес в европейското развитие протича монотонно в руслото, определено от средновековната черква, когато традицията установявала три книжовни и богослужебни езика: староеврейски, гръцки и латински, славянските книжовни дейци издигат искането за равенство между народите в литературата, отричат правото на едни езици да бъдат свещени, а другите да бъдат определяни като варварски, едни народи да бъдат приобщавани към културата, а други държани в невежество, едни обществени слоеве да имат възможност да четат и разбират книгите, а за други те да бъдат недостъпни. Като призив за усвояване културното наследство на човечеството от новите народи на Европа и като удар върху европейската реакция, която се противопоставя на разпространението на книжовната култура

сред най-широките слоеве на човешкото общество, прозвучават думите на Константин-Кирил, отправени срещу „триезичниците“ във Венеция, според които книги могли да се пишат само на еврейски, гръцки и латински.

Разширението кръга на народите и на народните слоеве, които участвуват в литературния живот на Европа, е велика прогресивна задача на епохата и славянските литератури победоносно я осъществяват. Литературата, писана на жив народен език, е плод на една демократизация, която европейското развитие е принудено да получи с включването на славянските литератури в него.

Борческото начало на най-ранната славянска литература се определя и от поставените пред нея от ръководителите на славянските възходящи слоеве и на младите славянски държави извънредно важни обществено-политически задачи. Средновековната литература получава нова обществена функция: да отстои на международната арена позициите на народността и по-специално на славянството, да подпомогне изграждането и укрепването на самостоятелни държави — славянските, да освободи ред страни от чуждото проникване — славянските от проникването на византийските и германските феодали. Нека припомним, че най-ранната славянска литература се развива, когато представителите на борещия се за своето съществуване и прогресивен славянски феодализъм намислят да освободят земите си от византийската и немска черковна и културна опека, да славянизират черквата, като създадат славянско духовенство и славянско богослужение върху основата на една славянска писменост. Но така новосъздадената славянска литература се оказва в авангардната позиция на най-острите класови и народностни противоречия в славянските земи, нейните създатели са имали необикновената задача да отвоюват обширната славянска област за славяните, в борба с техните угнетители. И тяхното дело придобива борчески характер, то расте със силите на славянството и упада с неговия упадък. Когато например славянството във Велика Моравия дава успешно отпор на германските поробители и на германизацията, Методий става архиепископ и неговото дело се разгръща широко; когато славянството попада под ударите на чуждите феодали, Методий бива изпратен в затвор и неговите ученици и книги са преследвани.

Встъпването на славянските литератури в европейското литературно развитие е плод на остра обществено-политическа и идейно-културна борба, пред която европейската реакция трябва да отстъпи. Първият век на новата славянска литература е блестяща страница в развитието на световната литература, световната литература трябва да признае с повелата и победата ѝ правото на съществуване на народностните литератури.

Славянската литература, в която народният език получава официално признание на черквата и държавата, далече изпреварва развитието на западноевропейските литератури, в които литературата на народен език ще се наложи тепърва с хуманизма и реформацията.

Борбата за прогрес, за демократизиране на обществения живот и на културата, за отстояване на народностните интереси, характерна за началния период на книжовно творчество у славянските народи, и по-късно ще бъде за дълги периоди една свежа струя на славянските литератури в световната литература.

Преценявайки приноса на славянските литератури в средновековната европейска литература, особено трябва да изтъкнем влога на българската литература в нея. Кирило-Методиевото дело се включва в българ-

ската литература, доколкото изниква из развитието и културата на българските славяни, изпълнява поставените от създателите му задачи в България и си служи със старобългарския език. Създадена от Кирил и Методий, средновековната славянска литература на народен език се утвърждава и достига пълното си развитие в България. В България възникват първите значителни книжовни школи в средновековна Европа, в които се твори литература на народен език — Преславската и Охридската. България става класическа страна на средновековната литература. Старобългарските писатели се включват в редицата и издържат мащабите на най-предните творци на средновековната литература изобщо. Ако Кирил и Методий получават мястото си в световната литература като основоположници на ред народности литературни, техните ученици и продължители в България довършват тяхното дело, като при това всеки от тях очертава и своя писателска физиономия: Климент Охридски и Константин Преславски създават религиозно-проповедническа литература, която представя етап в развитието на средновековната литература — етап, следващ подир превода на богослужебните текстове. Йоан Екзарх се изтъква като богослов и философ, идеолог на феодалната класа, която в епохата е строител на средновековното общество. Черноризец Храбър рисува образа си на остър публицист, живеец с проблемите на културното строителство и политическата независимост на средновековната държава.

Както книжовното дело на Кирил и Методий, така и създадената от изброените други старобългарски писатели литература е плод на търсещи и смели умове. Така поведената във Велика Моравия борба за писменост на народен език се разгара с нестихваща страст и упоритост в България. Като неин най-виден продължител, Черноризец Храбър встъпва в нея не само изпълнен с вярата, че писмената култура е необходима и належащ етап в развитието на народите, но се очертава с мисъл, която е необикновена за човека на IX-X век по своя свободен полет, по своето дръзко тълкуване на развитието изобщо. Не по-малко смели задачи изпълнява и Йоан Екзарх, създавайки идеологията на строителите на новото феодално общество в България и сред славяните. В периода, когато превеждането на културното наследство на човечеството става актуална задача за новите европейски народи, този писател например поставя проблемата за преводаческото изкуство. И я решава така, че неговото решение се помни и до ново време. Неотдавна съветският поет Николай Риленков публикува спомен за бележития белоруски поет Якуб Колас по случай 80-годишнината от неговото рождение. Превел не особено точно стихове от Колас, Риленков се боял от срещата със стария поет. Когато обаче го среща и се извинява смутено за допуснатите в превода „волности“, Якуб Колас го успокоява с думите: „А за точността на превода ето какво ще ви кажа. Още в дълбоката древност, в X век, струва ми се, българският екзарх Йоан е писал: „Словото, красиво в един език, в друг е некрасиво, страшното в един език в друг не е страшно, имащото в един език добър смисъл, в друг език има друг смисъл. . . Поради това и ние, отказвайки се понякога от тъждеството в словата, съблюдавахме тъждеството на смисъла, защото заради смисъла превеждаме тези книги, а не заради тъждеството в словата“. Ето така някак и ние трябва да постъпваме.“ (Литературная газета, 1962, бр. 134).

Завоеванията на българската литература — особено през нейните два периода на разцвет, в IX-X и XIV-XV век — представят не-

оценим влог в литературата на почти цяла Източна Европа: руската, сръбската и румънската литератури в известна степен продължават старобългарската, черпят от нея жизнени сокове.

III

В една ранна епоха славянските литератури стават израз на усилията на човека да разкъса веригите на крепостното робство, в една ранна епоха в славянските литератури се очертава образът на бунтуващия се против санкцията на феодалния строй човек. Също така в една ранна епоха в славянските литератури се долавя гласът на поета, който, излизайки извън здрача на средновековната черква и манастир, търси поетически възпътствия на чувството си за народност и отечество.

Средновековната антифеодална литература достига един от своите върхове с българската богомилска литература. Тая литература, запазвайки своя средновековен характер, своята специфика, произхождаща от необходимостта да гради с религиозни представи, образи и картини, събира протеста на народните маси, угнетени и жестоко експлоатирани от своите феодални господари.

Както е известно, в продължение на пет века средновековна България е разтърсвана от антифеодалното богомилско движение, което се заражда в X век и достига пълната си сила по време на византийското владичество в страната. Богомилството, заплашило устоите на феодализма както в България, така и извън нейните предели, може да се разглежда не само като средновековно социално движение, като идеология на опозиционните антифеодални народни маси, но също така, бидейки идеологическа и революционна борба против официалната черква, осветения от нея ред, нейните догми, нейния разкош и поквара, и като начало на Европейския ренесанс и особено на т. нар. реформационно движение. Богомолството, хуситството, реформацията представят една непрекъсната верига от антифеодални възгледи, учения и борби, които атакуват последователно дебелите тъмнични зидове на осветената от официалната черква феодална сграда.

Борческият антифеодален патос на богомилското учение и на богомилските книги се ражда из условията на завладялата в средновековна България феодална система. След като феодалната класа завършва своята роля на строител на едно ново общество, феодалната литература, т. е. литературата, култивирана от господстващия държавен и черковен слой, губи постепенно своя прогресивен характер. Нейното развитие е отправено в посока да санкционира господството на феодалната класа, нейното право да владее, да се разпорежда в обществения и държавен живот, да експлоатира. Угнетената класа на селяните все повече схваща официалното християнство и литературата, която никне във феодалния двор, в черквите и манастирите или в близко тяхно съседство, като форми на идеологията на угнетяващия феодализъм, гледа недовърчиво на тях, търси да им противопостави идеология и литература, които са в противоречие с официалните. Успоредно с официалната и канонична християнска литература се развива неканоничната или апокрифна литература, която възниква и се разпространява особено поради желанието да се скъса с идеологията на господстващата класа, намерила възпътствие в каноничните (т. е. приети от официалната черква като законни и свещени)

книги. Но угнетената класа отива и по-далеч. Тя скъсва с черквата и култивираната от нея книжнина, дори се бори с тях, като усвоява най-широко богомилството, с което се противопоставя както на феодалната експлоатация, така и на феодалната християнска религия и на официалната книжнина. Отрекли официалната литература, носители на нови идеи, писателите, усвояващи богомилството, което има повече или по-малко ясна социална основа, създават произведения — отрицание на официалната литература, будещи критика срещу тогавашните форми на обществен живот и бунтуващи духовете.

Феодална Европа по това време носи в утробата си антифеодален заряд, така че развито се в България антифеодално богомилско движение с неговата книжнина е очакваният пожарен пламък, който попада на благоприятно течение. Богомилството и литературата, които то поражда, намират прием в по-близки и по-далечни страни — във Византия, Сърбия, Босна, Северна Италия и Южна Франция. Катар и албигойци подмамат борбата на богомилите срещу черквата — в техните страни католическа, книгите на българските богомили ги подпомагат да оформят своята антифеодална идеология. Знаем, че основната книга на богомилите, т. нар. „Тайна книга“ е била пренесена в Италия от България. Споменава се дори името на лицето, което я е пренесло — Назарий, който станал епископ на катарската община в Конкорето, в областта на Милано. Напусналият катарската община италианец Райнер Сакони ни е оставил известие от 1230 г., че италианските и френските катарски и албигойски общини водели произхода си от общините на българските богомили в Македония. Думата „българин“ в Южна Франция става синоним на еретик. Наистина запазените от оная епоха книжовни паметници не са много на брой и дават твърде непълна представа за богомилската книжнина и нейното влияние на Запад. Но въпреки всички усилия на католицизма, създал безподобната по своята свирепост инквизиция, запазили са се паметници и данни, които сочат сравнително широкото влияние на богомилството и богомилската книжнина в посочените западни страни. Дори кръстоносният поход срещу т. нар. албигойци не е в състояние да унищожи и спре развитието на движението, което несъмнено се събъдствувало и от разпространението на съответната книжнина, произхождаща от България или повлияна от литературата, създадена от българските богомили.

Богомилството може да бъде определено като предренесансово движение. Като Ренесанса то е антифеодално движение. Обаче при него антифеодалната борба представя борба не на появялата се и крепещата нова класа — буржоазията; антифеодалната борба е борба на широките народни селски маси, жестоко експлоатирани от феодалните владетели. Тъй като тези владетели са обслужвани идеологически от християнската черква, то богомилството, обличайки религиозната си одежда, необходима за Средновековието, представя идеологическа борба с официалната черква.

Не е случайно това, че движението против християнската черква започва в славянска България. От една страна, България е страна на най-остри класови и народностни противоречия. Нейното положение като съсед на една от най-добре организирани в Европа средновековни държави, Византия, я въвлича в тежки и продължителни войни, които унищожават живота, нарушават стопанската дейност в нея и я подхвърлят на вековно робство. От друга страна, бидейки мост между Изтока и

Запада по своето географско положение, тя събира от различни страни народния протест, изразен в различни идеологически форми. Най-сетне като причина за възникването на усилията и борбата за ревизирането на догмите и на свързаната с тях обществена санкция на официалната черква ние виждаме в употребявания в книжнината и богослужението език с народна основа. Докато Западната черква с употребявания мъртъв латински език в литература и богослужение прегражда достъпа на колективния ум на народа до своето учение, до своите догми и тайнства, до своите новозаветни и старозаветни сказания и до книжовното наследство на въведените в полубожества-светии писатели от раннохристиянската епоха, българската черква и нейното книжовно предание непрекъснато са били следени от будното и критично око на народния колектив. При това положение богомилството изгражда своята антифеодална идеология от критичното възприемане на обгърнатия с най-голяма светост черковен реkvизит и книжовен фонд. Така дуализмът, който ляга в основата на богомилското учение, може да бъде извлечен от най-светата книга на християнската черква — от евангелието. Евангелието например разказва, че дяволът, за да изкуси Христа, го завежда на една висока планина, показва му оттам „всички царства на света и тяхната слава“ и му казва: „Всичко това ще ти дам, ако паднеш и ми се поклониш.“ (Матей, IV, 8—9). Не трябва ли да се направи от тоя разказ изводът, че видимият свят, който дяволът предлага да даде на Христа, принадлежи нему, т. е. на дявола? Както е известно, видимият свят и човешките дела (т. е. „царствата и тяхната слава“) за богомилите са негово творение и принадлежност.

Славянското антифеодално предренесансово движение не създава такова значително поетическо произведение, каквото е Дантевата „Божествена комедия“ на Италианския предренесанс. Но идейната насоченост и концепциите на неговите произведения се раждат в една предренесансова атмосфера, из която излиза и великият италианец. И със своите тенденции, и със своите концепции, и със своите картини и образи „Тайната книга“ и „Видение Исайево“, двете богомилски книги, познати на Запад (разполагаме с техните латински текстове), се включват между апокрифите, които можем да наречем праобрази на бъдещата забележителна поема, застанала на границата между Средновековието и Новото време. Известно е, че Данте излиза извън „канона на Средновековието“. Това наистина не може да се каже в същата мяра за двете богомилски книги, но те излизат не по-малко извън канона на средновековната християнска черква. По своему те са в разрыв с богословската литература и богословските схващания на своята епоха, в какъвто разрыв се намира и Данте: техните автори са близки на Данте по свободата, с която третират официалните представи на християнската космогония. Доближавайки се до представите на народа за задгробния свят, фантазията на Данте се движи с представите за мирозданието, които намират израз и в „Тайната книга“ и „Видението Исайево“. Античерковният патос е не по-малко присъщ на двете книги, отколкото на Данте. Разбира се, поетическото изкуство на Данте е свършено чуждо на автора на двете богомилски книги.

Литературата на Европейското средновековие не твърде често разкъсва средновековното черковно мракобесие, за да изведе пълнокръвни, жизнени образи изсред безкрайната гмеж на изпити и бледи като сенки светци, черковни строители и постници, безплътни серафими и херувими, полубожества и божества и да даде израз на жаждата на човека да живее пълен живот, да възплъти в словото своите стремежи за героичен и сво-

боден живот, да превръща в красота всекидневното си. Все пак тая литература притежава известен брой високо поетични епоси, чиито корени трябва да търсим преди всичко в богатия чернозем на народната душа. Славянският и по-специално руският поетически гений се издига до най-високите върхове на тоя дял на средновековната литература със забележителната поема „Слово за похода на Игор“. Не само кръвата на живия живот просмуква стиховете на тая поема, тя събира като във фокус стремежите за свободен и героичен народностен живот.

Руският епос се включва в европейската литература с черти, каквито притежават такива велики творения, като „Песен за Роланд“, „Песен за Сид“, „Песен за Нибелунгите“, „Беовулф“. Един велик народ се стреми към художествено възплъщение на най-важни моменти от своя исторически живот, на своите незабравими сблъсквания с вражески сили, определящи участието му за векове, на героизма на своите предни представители, на преживявания с лирически характер. Пориви, борби и тревоги, образи и картини се врязват в паметта му и избликуват вълнуващи стихове.

Безспорно вековната борба с нашествениците не може да отпадне от паметта на руския народ. Продължителната борба, отношенията между русите и степните варвари, пленът и жертвите трябва неминуемо да дадат отражение в неговата литература.

Един епос на народна основа е закономерна поява. Дълбоките преживявания на народа в неговите немалко на брой исторически конфликти и незабравимите образи, излезли от народната среда в тези конфликти, налагат необикновено напрежение на творческата воля и на поетическото въображение, епическа значимост на литературно-художественото творчество.

„Слово за похода на Игор“ е чуждо на приказните мотиви на „Беовулф“ или на „Песен за Нибелунгите“, руският певец — негов автор предпочита правдата на живота. Игор не е победител като Зигфрид, Ярославна не налива сърцето си с ненавист като Брунхилда или Кримхилда. Игор бива разбит, Ярославна не излиза извън ламентациите по него. Но славянският автор използва бедата на Игор и Ярославна, за да призове чрез устата на Светослав Киевски руските князе да се обединят срещу враговете на руската земя. Така в произведението излиза напред патриотичната идея — тъй важна за древна Русия, изправена пред заплахата от нашествието на източните скитнишки племена.

Участието на Игор е близко до тая на Роланд. И двамата са обречени на неуспех в борбата. Но и двамата ни се разкриват с ред черти, достойни за славата на представителите на своите народи.

Както е известно, говорейки за поемата, Карл Маркс определя нейния смисъл в призива към руските князе за обединение непосредствено преди нашествието на монголите. Един такъв патриотичен замисъл се свързва с изразената в произведението любов към родната земя и родния народ, която поетът-автор за пръв път въвежда в средновековната литература в такива размери и с такава ясна цел. Патриотичната задача изисква да се очертаят пределите на руската земя, за да се види нейната мощ в нейните необятни простори, и да се създадат образи на герои, готови за борба с врага. Врагът обаче е многочислен и е нужно руските князе да преодолеят феодалната раздробеност и вражда, за да бъде той разбит и прогонен. Призивът за преодоляването на феодалната раздробеност е една ранна за XII век, когато възниква поемата, поява. В руската история и литература

обаче тя е закономерна, като се вземат под внимание набезите на полудивите скитнишки племена от Изток.

Героичният епос тясно се свързва с народното поетическо творчество, читателят чувствава това творчество като подтекст на произведението. Това може да се каже в еднаква мяра и за „Беовулф“, и за „Песен за Роланд“, и за „Песен за Сид“, и за „Песен за Нибелунгите“. „Слово за похода на Игор“ е почерпило от народното поетическо творчество силата си, жизнеността си, поетичността на образите и речта си. И има право да заеме високо място и поради тоя си характер в световната литература, в която народният славянски поетически гений изобщо може да съперничи с всички, които претендират за първото място.

Художествената обработка на „Слово за похода на Игор“ ни разкрива грижа, заявена изрично в увода на поемата. Авторът предпочита простотата на истината пред необузданото въображение на Боян. Стъпил на здрава народна почва, той разполага с неизчерпаем запас от художествени средства. Патриотичният призив на поета-автор за обединение пред опасността от варварските набези представя публицистичен момент, какъвто епическата поезия на Средновековието не познава, поне в такава острота. Тоя момент трябва да се изтъкне като завоевание на тая поезия през епохата.

Реализмът на руския епос ни въвежда в един поетичен свят на образи и картини с три измерения, на епически подробни описания, напрегнат драматизъм и възбуждащи лирически излияния. И навсякъде се чувства типично руската атмосфера, образите влизат при читателя, токущо напуснали широката руска земя. Епоси като „Слово за похода на Игор“ може би повече от всички други литературни произведения притежават високото качество народност, а тая народност е винаги паспорт, за да се влезе в световната литература.

IV

Европейският ренесанс, който процъфтява от XIV до XVII век, всмуква жизнени сокове и от славянските земи, а неговата литература се изгражда и с принос на славянските литератури. В първата линия на развитието през тая епоха се намират славяните, които населяват Средна Европа — чехи, южни славяни от западните земи на Балканския полуостров и поляци.

Борбата с феодално-черковното средновековие, която започва да се разгъва в ренесансовата епоха, получава за пръв път революционна форма в Чехия. С развитието на промишлеността и възникването на буржоазна класа в тая страна, подложена на немско проникване от най-старо време, се изострят класовите и национални противоречия. Средище на появилото се ново идейно движение става Пражкият университет, най-стар в Средна Европа, където в края на XIV и началото на XV век е професор, декан и ректор Ян Хус. Възниква хуситското движение, което въпреки изпратения от папата кръстоносен поход, за да го усмири, продължава два века и разтърсва устоите на стара Европа. Хуситското движение използва в своята борба и литературата, която пламва от неудържим протест и остра критика срещу черковно-йерархическия ред и моралната поквара на духовенството. Същевременно тя се обръща към народните маси и им заговарва на народен език. Делото на Ян Хус, който е не само

народен водач, проповедник и професор в Пражкия университет, но и плодовит писател, има значението за освобождаването на мисълта от гнета на католическото мракобесие и за демократизирането на средновековна Европа и същевременно е насочено към създаването на народна и национална култура и литература. Делото на Хус представя значителен етап в развитието на европейския хуманизъм и реформация, които имат по-нататък такива представители, каквито са Улрих фон Хутен или Мартин Лутер. Сам Мартин Лутер отбелязва: „Досега, без да подозирам, аз съм се придържал о ученията на Хус и ги проповядвах, а и Шаупиц (Шаупиц е имал голямо влияние върху Лутер, преди да започне той своята реформаторска дейност) ги проповядва, без да знае това. Накратко казано, ние всички сме безсъзнателни хусити.“

Възникването на новия мироглед през епохата дължи немалко на бележития полски учен Николай Коперник.

В европейската история на епохата Полша си извоюва видно място със своите борби и победи над турците, които след настаняването си в Югоизточна Европа се отправят към Средна Европа. Неуспешният поход на Владислав Варненчик е последван от разгрома на турците от поляците или с участието на поляците при р. Хотин и Виена. Тоя разгром спасява Средна и Западна Европа от участва на балканските земи.

„Златният век“ на полската култура — XVI век — получава славата си от пицното развитие на ренесансовата култура в Полша. Полша встъпва през тоя век в редицата на най-напредналите страни на Европа, въпреки че буржоазията не получава такова развитие, каквото получава в тези страни. Появилото се в тая епоха дело на Коперник е ярко свидетелство за възхода на славянската земя.

С откритието на хелиоцентричната система и въртенето на небесните тела Коперник извърши истинска революция в човешкото мислене. Както изтъква Фр. Енгелс в „Диалектика на природата“, с неговите открития, макар и да са изложени боязливо и да са направени достойние, когато Коперник е на смъртния си одър (Коперник получава първия отпечатан екземпляр на своето гениално съчинение „За въртенето на небесните сфери“ на смъртното си ложе), започва своето летописание освобождението на естествознанието от теологията.

Критиката на схоластичното образование и новата организация на образователния и възпитателен процес са свързани с името на бележития чешки учен и писател Ян Амос Коменски. Стремехът на хуситите да създадат народна черква и култура, да преобразят живота на човека, ги кара да търсят нови пътища в областта на културата и литературата и не е чудно, че из тяхната среда излиза и Коменски.

Усилията на чешкия учен и писател са извикани от копнежа му по едно ново човечество, основна черта на което е хуманизмът. Научно-педагогическото дело на Коменски стана скъпо достойние на човечеството, на което обаче все още предстои да осъществи завета на великия педагог, да превърне училищата в „работилници на човечността“.

Критиката на схоластичното образование и възпитание у Коменски преминава и в критика на целия средновековен живот в романа му „Лабиринтът на света“. Реализмът и сатирата на Ренесанса тук се съчетават с дълбока житейска мъдрост. Ренесансът е вложил в произведението онова блестящо остроумие и смелост в третирането на напълнелите проблеми в развитието на човечеството, които създават славата на произведенията на Улрих фон Хутен, Франсоа Рабле и Еразъм Ротердамски. Световната

общественост жадно поглъща педагогическите идеи на Коменски, допълнени от неговата критика и неговите оценки на съвременния живот, намерили художествено въплъщение в „Лабиринта на света“.

Художествено-литературното творчество, изградено на нови мироведни основи, има съществени завоевания особено в славянските дубровнишко-далматинска и полска литератури.

Дубровнишко-далматинската литература добавя блясък и жизнерадост към блясъка и жизнерадостта на съвременната европейска ренесансова литература. Животът на едно ново общество, в което аскетизмът на Средновековието е останал само черковна проповед, се lee шумно и многобагрено и в неговата литература се редуват лирическа нежност и епическо пълнозвучие, остроумна сатира и драматическа напрегнатост. Безгрижната трубадурска лирика на патриция Шишко Менчетич получава съдечна спазма в стиховете на гражданина Джьоре Държич, усетил покварата на общество, в което парите стават господар и на любовта. Изпълненият с алюзии за съвременността библейски сюжет в поемата „Юдита“ на Марко Марулич в близките десетилетия ще премине в непосредствен разговор с живота в епоса „Риболов и рибарски разговор“ на Петър Хекторович. Тасо и Ариосто ще се срещнат в безсмъртната поема „Осман“ на Иван Гундулич, за да изрази нейният автор надеждите на южните славяни за освобождаване от турско робство. Сто години по-късно Молиер ще разиграе в „Жорж Данден“ комедийния конфликт и ще изведе на сцената рога носеща и жадната му за наслади жена, които Марин Държич разиграва и извежда в комедията си „Манде“, а за драмата на Гундулич „Дубравка“ един ден литературният историк ще пише, че никоя друга литература от началото на XVII век, освен испанската и английската, не може да се похвали с тъй свършено, живо и свежо, нагледно и интересно, в реч и композиция, още и днес, драматическо дело.

Европейската ренесансова поезия-зазвучава с пълната си сила и в творчеството на поетите от „златния век“ на полската литература, преди всичко в творчеството на „краля на полските поети“ Ян Кохановски. Кохановски е от тия ренесансови поети, които обновяват начините на мислене на човека от епохата и разширяват емоционалното му богатство. Наред с прочутите си съвременници Ронсар и Камоенс Кохановски открива в родната реч възвишения инструмент, който е способен да изрази всевъзможните отсенки на мисълта и чувствата. Ритъмът на стиха става пулс на сърцето, обикновените човешки преживявания стават еднакво обект на поетическо възсъздаване, както и състоянията на преклонение пред мощта и величието или легендата на подвига. Всичко човешко получава достъп до поезията, която по тоя начин се включва с пълно право в идейно-емоционалното движение на епохата, означено с термин, изведен от светлата дума „човек“: х у м а н и з ъ м.

V

През XVIII-XIX век славянските народи, изостанали по ред причини от икономическото и културно развитие на някои страни в Западна Европа, започват заедно с най-напредналите от тях да изграждат и придвижват напред европейската и световна икономика и култура по всички техни сектори. Те излизат от своята феодална затвореност и влияят все повече върху развитието на отделните народи, включително и върху

онези от тях, които до неотдавна са играли водеща роля в икономическата, политическата и културна история на света. Тяхната литература се издига до световност, участва, респективно води в художественото развитие на света, воюва за най-възвишените идеали на човечеството и на изкуството.

„В историята на европейската литература — писа Максим Горки за руската литература на XIX век — нашата млада литература представя изумителен феномен. Аз не ще преувелича истината, ако кажа, че нито една западна литература не се е раждала с такава сила и бързина.“ Светът — продължава Горки — остава „изумен от нейната красота и сила“. „Сила и красота“ са отличителни черти и на другите нови славянски литератури, родени също с голяма бързина. Наред с А. С. Пушкин във всички славянски литератури се появяват писатели с необикновена творческа сила — Адам Мицкевич, Тарас Шевченко, Франце Прешерн, Христо Ботев, Иван Мажуранич, Петър Петрович Негош, Ян Колар, Павел Орсаг Хвйездослав, Яков Барт Чишински.

Създаването на националната култура и литература на отделните славянски народи изтъква на преден план крупни творци, които широко обхващат живота, идеите и стремежите на нацията, овладяват изразните средства на нейния език и творчество и заговорват от нейно име на широк кръг от родната и световната общественост. Такъв творец е Александър Сергеевич Пушкин, чрез делото на когото зазвучава в световната литература гласът на един велик народ. Мисълта на Белински: „да се пише за Пушкин — значи да се пише за цялата руска литература“ говори преди всичко за гений, който обхваща най-пълно живота, идейно-емоционалния мир и особеностите на народа, на който принадлежи.

В голяма степен казаното от Белински за Пушкин се отнася за всички изброени славянски писатели. Например още съвременниците са почувствували и отбелязали, че поезията на младия Мицкевич е отговаряла на потребностите и стремежите на своето време, че ги е изразявала пламенно и с това е въодушевявала цялата нация, че с нея създава новата полска литература и дори поставя началото на новия живот на Полша. Когато се появява поемата на Ян Колар „Дъщерята на Славия“ чешкият възрожденец Йосиф Юнгман, изпитал възторга от едно ново, голямо завоевание на чехословашката литература, пише до нейния автор: „Няма несъмнено никой у нас, който да не произнася вашето име с почит, с гордост и със сърдечна обич. Такова национално дело, непознато досега у нас, тъй богато и великолепно, каквото ни подарихте с вашата „Дъщеря на Славия“, вълнува мощно душите. При това се появи неочаквано в цялата чехословашка литература, сякаш подарено от гения на славянството. И ту разпалва искрата на народността, ту я разгаря като пламък, ту кърми с утеха опечаления патриот.“ До каква степен произведенията на поменатите славянски писатели обхващат живота на своите народи свидетелствува и нашият Захари Стоянов, който в „опита“ си за биография на Христо Ботев изтъква, че бъдещите биографи на нашия велик поет и бъдещите историци ще бъдат в състояние да определят само по едно негово стихотворение епохата, в която е живял.

Славянските литератури от епохата имат дълбоки корени в живота на народа и затова са в състояние да създадат едри плодове. Такъв плод е например поемата „Горски венец“ от Петър Петрович Негош. Всичко в тая поема — сюжет, действие, образи, описания, стил и език — изтича от могъщия масив на Черна Гора: сюжетът е взет от епичните на-

ционално-освободителни борби на черногорци и сърби, действието се разгъва с нарастването на конфликта между народната маса и феодалните владетели, герои са обобщените образи на представителите на черногорския народ, който живее с любовта към пушката и свободната си песен, стилът и стихът израстват из народната епика. Не е чудно, че изградено по тоя начин, произведението става спътник на черногорци и сърби в техния живот и борби. Дава им поддръжка в тежки времена, помага им да не се покоряват на ударите на историята, неговите стихове преминават в народа като пословици и служат като аргументи срещу врагове, тирани и колебаещи се, в полза на правдата, борбата и свободата.

Великият украински „кобзар“ Тарас Шевченко въвежда в литературата Украина във всичките ѝ измерения и украинския народ с цялата му болка, всичките му унижения и безпримерната му морална висота. Ние четем неговите по обем стихови творби и чувстваме как болката и униженията растат в протест срещу деспотизма, суровото крепостно робство и безчовечната експлоатация. Нежната, възмущаваща песен прераства в бурна политическа и философска мисъл. И ни стават напълно ясни думите на Г. В. Плеханов: „За поетическия талант на Шевченко може да има само едно мнение: покойният Тарас Григориевич принадлежи към числото на най-крупните народни поети, каквито само знае всемирната история на литературата.“

Обхващали широко националния живот и изразители на националните възжелания, писателите на епохата стават духовни и политически водачи на своите народи. Те говорят от името на своите народи, страдат и търсят пътища за тях. Дори биографиите им — по думите на Шевченко — стават част от живота на техните народи. Делото им е такъв влог в националния живот на техните народи, че остава вечно живо и ново, и следващите епохи го развиват в съзнанието и използват. Това прекрасно определя Белински, когато говори за Пушкин: „Пушкин принадлежи към вечно живеещите и движещите се явления, не спиращи на оная точка, на която ги е застигнала смъртта, но продължаващи да се развиват в съзнанието на обществото. Всяка епоха произнася за тях свое съждение, и колкото и явно да ги е разбрала, винаги ще остави на следващата я епоха да каже нещо ново и по-вярно. . .“

Творчество, което обхваща многостранно националния живот, като да възплътява съдбата на нацията, — ето приносят на славянските литератури от XVIII-XIX век в световната литература. Великият художник на славянските литератури влиза в световната литература като представител и защитник на народа, като негов ръководител и дори пророк. С влизането на новите славянски литератури в световната литература народността в нея засиява по-ярко, националната проблематика и националното своеобразие получават превес над универсализма, с който западно-европейските литератури излизат из латинското си Средновековие или от откъснатия от народния живот класицизъм на XVII-XVIII век.

Възникналите нови славянски литератури се включват в световната литература с още една забележителна особеност: съдържат извънредно голям революционен заряд, изпълняват необикновена обществена функция, можем да кажем, че са част от борбата на славянските и изобщо европейските народи за освобождение на човека и нацията. Така ранната поезия на Пушкин съдържа чувства и идеи, които ще намерят пълния си израз в бунта на декабристите. Известните стихотворения „Волност“, „Към Чаадаев“, „Село“ прозвучават като фанфари, призоваващи свободолю-

бивите хора на борба с руското самодържавие. Цялата велика поезия на полския романтизъм е свързана тясно с Ноемврийското въстание на полския народ от 1830—1831 г. Лириката и епиката на Адам Мицкевич до революцията — „Ода на младостта“, баладите и „Кримските сонети“, поемите „Гражина“, „Задушница“ и „Конрад Валенрод“ са действително — както варшавският поет на класицизма Козмян определя силата на въздействие на „Конрад Валенрод“ — „облак, който не дъжд, а мълини носи в своето лоно, които по-рано или по-късно ще запалят пожар и ще донесат разрушение“; който „причинява революция не само във въображенията, в чувствата, в народния характер“. И трябва да кажем, че приведените думи са признание на противник на Мицкевич — класицист, който има доблестта да капитулира пред гения на великия поет.

Чешкият романтизъм и началото на чешкия реализъм през 30-те и 40-те години подготвят революцията на 1848 г. или са свързани тясно с нея. Карел Хинек Маха, Йосиф Кайетан Тил, Божена Немцова и Карел Хавличек Боровски разклащат със своето дело устоите на австрийския абсолютизъм. В самия разгар на революционните събития Тил извежда на сцената образа на прогласителя на хуситската революция — Ян Хус. Дори водачи на въстанието от 1848 г. в Чехия са писатели — Йосиф Вацлав Фрич и Карел Сабина.

В навечерието на революцията от 1848 г. се появяват и разпространяват такива творби, каквито са „Смъртта на Смаил-ага Ченгич“ от Иван Мажуранич, „Горски венец“ от Петър Петрович Негош или „Наздравница“ от Франце Прешерн.

С народното и революционното движение у нас от Кримската война до Освобождението на България от турско иго е свързано делото на най-значителните писатели от епохата на Българското възраждане: на Добри Чинтулов и П. Р. Славейков, на Г. С. Раковски, Любен Каравелов и Христо Ботев. Несравнимата поезия на Ботев е върховен израз на онова революционно напрежение, което се разрази през 1876 г. в Априлското въстание.

Разбира се, революционният заряд в славянските литератури трябва да се обясни не с някакъв особен строй на съзнанието у славянина. Дължи се на онова положение, в което XIX век заварва формиращите се славянски нации: те се пробуждат поробени в многонационални империи, широките народни слоеве са оковани във феодални вериги, народите трябва да воюват дори за своя език и просвета. Националните писатели, като верни синове на своя народ, не могат да заживеят в романтиката на миналото, на далечните страни, от ранна младост те трябва — по изразу на Иржи Волкер — „да хвърлят сърцето си в бой“. Ето защо световната литература повишава с техния влог в литературата борческото, революционно съзнание, което движи развитието, което кърми човека с най-възвишени идеали, което буди съвестта и свива юмруците, за да бъдат извоювани достоен човешки живот или по-висока историческа форма на живот. Световната литература познава не една дискусия за правдата, свободата и красотата, славянските писатели на епохата обаче не се задоволяват с дискусии, те настояват за осъществение. Не е чудно, че романтизмът на епохата в славянските литератури е прогресивен и дори революционен по правило, че се свързва тясно с критическия реализъм, че тъкмо в славянските страни, включително и в нашата страна, дефинирането метода на ред писатели от епохата пробужда разгорещени спорове.

През XVIII-XIX век, но особено през XIX век славянските народи създадоха своите национални литератури и в ускорено темпо преминаха фазите на литературното развитие, с които бяха закъснели да се включат в световното литературно развитие. Техните велики произведения възникнаха в школите на романтизма и критическия реализъм. Ако в руската литература романтизмът не разви мощно литературно движение, за да включи крупни писатели-романтици в романтизма на световната литература, сред другите славянски народи романтизмът представя първостепенно литературно движение, което се свързва с епохалното национално развитие и неукротимите национално-освободителни борби. Адам Мицкевич, Ян Колар, Янко Крал, Франце Прешер, Иван Мажуранич, Бранко Радичевич са романтици, макар някои от тях да създават и забележителни реалистични произведения. При това тяхното дело стои с върховете си в най-високата линия на романтизма в световната литература.

Българската литература, която се развива под мощното благотворно влияние на руската литература, сравнително бързо достигна до художествена правда на реализма. Но едновременно с писателите-реалисти в нашата литература работеха и писатели, творческият метод на които ни се струва по-близък до тоя на романтиците. Едно сравнение на творчеството на Добри Чунтулов, Г. С. Раковски, Петко Славейков, Васил Друмев, а негли и на Христо Ботев с творчеството на посочените славянски писатели, които се определят от литературната история като романтици, може би ще разкрие, че при определението „романтик“ и „реалист“ още се срещат твърде много рецидиви от донеотдавнашното схващане, според което „реалистично“ е синоним на „високо художествено“.

Първите крупни произведения, които излизат извън границите на романтизма, за да поставят началото на реализма в славянските литератури, а също така и на критическия реализъм в световната литература, се появяват в 20-те и 30-те години на XIX век. Пушкин публикува „Евгений Онегин“ в 1825-1832 г., Мицкевич — „Пан Тадеуш“ в 1834 г., Гогол публикува своите повести в началото на 30-те години и в 1835 г. младият В. Г. Белински вече го нарича в известната си статия „За руската повест и за повестите на г. Гогол“ „поет на действителния живот“. По същото време се появяват и ред реалистични комедии — на Грибоедов и Гогол, на бележития полски комедиограф Александър Фредро, на „бащата на сръбската драма“ Йован Стерия Попович. Като обаче трябва да се подчертае, това е, че критическият реализъм става за пръв път в световната литература „школа“ в руската литература, която се развива като най-голяма реалистична литература изобщо. Тая „школа“ има и първия си критик, застъпник и теоретик в световната литература — В. Г. Белински.

Руската литература дава на световната литература цяла редица ненадминати представители на критическия реализъм: А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Н. В. Гогол, Ив. С. Тургенев, И. А. Гончаров, Н. Г. Чернышевски, Н. А. Некрасов, Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевски, М. Е. Салтиков-Шчедрин, А. Н. Островски, А. П. Чехов и др. Обикновено се казва, че руската реалистична литература се развива под въздействието и като израз на руското демократично и демократично-революционно движение през XIX век. Това, разбира се, е вярно. Ве-

ликата руска литература се развива обаче не само с израстването на руския народ, с неговия живот и борби и със съзряването на руската култура през епохата, но и с израстването на човечеството през XIX век, с което растат и идеалите за справедливо обществено устройство, за възвишен морал, за добро и красота. При това положение можем да кажем, че великата руска литература развива и най-добрите традиции на световната литература, като представя нова степен в развитието на световната литература.

Класиците на руската литература издигат в световната литература на най-голяма висота принципа на жизнената правда. В световната литература влиза с нея съществено съдържание на живота. Изследвайки творчеството на Лев Толстой, Ленин стига до извода, че всеки велик художник е длъжен да отрази в своето творчество макар и някои от съществените черти на онова социално-историческо съдържание, което е присъщо на дадена епоха. И тъкмо такъв е случаят с изброените руски писатели. Те действително отразяват съществени черти на социално-историческото съдържание на своята епоха. Кой е разкрил например с такава художествена сила гнилостта на помещическия строй като Гогол? Един подир друг преминават пред читателя образите на безпросветните и бездушни владетели на народната маса, тунейдците със затлъстели от безделие и преяждане мозъци, затыпелите и оглупели в пошлото си всекидневие чиновници, които — по израза на Херцен — изсмукват живота и кръвта на народа „със същата естественост и наивност, с каквато се кърми детето от гърдта на своята майка“, така че — макар Гогол и да не е мислил това — премахването на крепостното робство необходимо произтича от неговите изображения. В редицата си романи Ив. С. Тургенев не само изсича правдиви картини из живота на руското общество и представя неговите образи, но проследява и идейното развитие на руската интелигенция в епохата на нарастващото народно движение срещу помещическо-капиталистическия строй. Н. А. Некрасов не само въведе в литературата един социално чувстващ лирически герой, но разкри печалното положение на народа в условията на капиталистическото развитие в Русия. Лев Толстой безспорно е епик на руската земя и руския народ. При това обаче неговото творчество — по определението на Ленин — е „огледало на руската революция“. „Великото народно море“ се вълнува в него „до самите си дълбочини“.

Руските писатели издигат значението на художествената литература, като я използват за обществено въздействие в по-голяма степен, отколкото е било това до тях в световната литература. Чрез обрисуваната обществена среда и конфликти те не само показват същността на историческия процес и закономерностите на развитието, но и морала на отделните обществени типове и на цели обществени групи. Същевременно чрез въведените герои и жизнени явления те правят преценка на срещаните в живота типове хора, постъпки и форми на живот. И се стремят да повишат нравствената стойност на човека, равнището на обществения морал. Както знаем това от изповедта на Пушкин, те търсят славата си в пробуждането на „добри чувства“ със своята поетическа лира. Хуманизмът им ги кара да се вглеждат в самите основи на съвременното общество, за да подобрят човешкия живот. Пресъздадените житейски конфликти се превръщат в морална проповед, в защита на човека и чуждеността. Тяхната обич е посветена на „унижените“ и „оскърбените“ и буди не само обичта, но и омразата на читателя.

Руската литература влиза в световната, повишавайки в много отношения нейното художествено майсторство. Това майсторство позволява да заживеят в литературата не само отделни съдби и житейски случки, отделни герои и конфликти, но и цели епохи, цели общества с противоречивите си интереси и герои. То позволява да бъдат поставени най-важните проблеми на живота и да бъдат те правдиво решени, при което етичното става съществена съставка на естетичното.

Образите на Евгений Онегин и Печорин, на Плюшкин, Ноздров и Хлестаков, на Рудин, Обломов и Рахметов, на княз Андрей Болконски и Пиер Безухов, на Разкольников и братя Карамазови се нареждат до най-ярко изваяните образи в световната литература. В тях има такова обобщение, че лица и жизнени явления се характеризират с техните имена: „плюшкин“, „ноздров“, „хлестаковщина“, „обломовщина“ и пр.

Едва ли друг писател на световната литература може да се сравни с Лев Толстой по жизненост на своите образи и описания. Според проникващия най-дълбоко в литературните факти и явления Максим Горки Ф. М. Достоевски може да бъде сравнен по силата на художествената изобразителност само с Шекспир.

Руските писатели-реалисти налагат романа като водещ жанр в световната литература. Не вече поемата, както в някогашните епохи, а романът става епопеята на новите времена, той е жанрът, който разкрива живота в неговата пълнота, всички преживявания на човека и целия човешки идеен мир.

Реализма на световната литература обогатяват със своето творчество и представителите на другите славянски литератури. Историческият роман намира съперник на прочутия Валтер Скот в лицето на поляка Хенрих Сенкевич. Правдиви картини от развитието на различните полски обществени слоеве през втората половина на XIX век нарисува Болеслав Прус. Палещи въпроси от живота на полската шляхта изпълнят обемистото дело на Елиза Ожешкова. Мария Конопницка написва стихотворения, които — по изказа на Сенкевич — звучат като мазурки от Шопен и същевременно са развълнувани дълбоко, по некрасовски, от народното страдание. Владислав Реймонт създаде един от най-големите селски романи в световната литература — четиритомния роман „Селяни“. Стефан Жеромски проникна в многообразието на живота на полския народ със сърце свито от болка пред неговите класови противоречия.

Божена Немцова и Ян Неруда откриха поезията на живота на обикновените чешки хора. Алоис Ирасек се нарежда до онези автори на световната литература, които с епическа широта проследиха живота на своите народи през вековете, за да държат будна волята на съгражданините си за отпор и борба срещу чуждите угнетители. Образите на силезийските рудокопи в поезията на Петър Безруч са символ на социален гнет и национална неправда. Изхождайки от положението на чешкия народ, който през Първата световна война трябваше да отстоява интересите на своите поробители, Ярослав Хашек създаде един от най-силните сатирични романи на новото време, насочени срещу милитаризма. В разните слоеве на словашкия живот проникват Светозар Хурбан Ваянски, Павел Орсэг Хвиездослав, Мартин Кукучин, Янко Йесенски.

Дълбока любов към народа внасят в литературата украинските писатели, които обръщат погледа си към действителността: подир Шевченко — Марко Вовчок, Иван Франко, Леся Украинка и др.

Южнославянските писатели, които тръгват по пътя на реализма, внасят в европейската литература стремежите на своите народи да завоюват живот на свобода и правда и да ликвидират своите неотговарящи вече на съвременното развитие форми на живот — полуфеодално-патриархални и дребнобуржоазно-еснафски, като същевременно се противопоставят и на преливащата от Запад лъжецивилизация на буржоазното общество. Тук трябва да поменем Джюра Якшич и Йован Йованович Змай, Август Шеноа и Антон Ашкерц. В световната литература въвеждат един своеобразен свят, често полуориенталски, задушаващ се в спарената атмосфера на още патриархалното общество, лутащо се между ориенталските и европейските форми на живот. Някои обаче предпочитат тоя свят пред капиталистическия, поради нравствената му чистота и отсъствието на пряка експлоатация в него: например Лаза Лазаревич. Неговото разпадане е изобразено с голяма художествена правда в делото на Борисав Станкович. Развиващият се капитализъм, получаващ поради изостаналостта по-груба експлоататорска форма и водещ със себе си и експлоатацията на чуждестранния капитал, а заедно с нея и чуждото политическо проникване, е посрещнат „на нож“ от писателите-критически реалисти. Отрицание и ненавист, горест и критика изпълнителните творбите на Воислав Илич, Силвие Страхимир Кранчевич, Яков Игњатович, Анте Ковачич и следващите подир тях дълга редица писатели-реалисти. Бранислав Нушич и Радойе Доманович воюват с безпощадна сатира. Експлоатацията и угнетаването на малките народи от империалистическите им съседи будят отпор, който влиза в световната литература с изображенията на Петър Кочич, Владимир Назор, Иван Цанкар, Отон Жупанчич, Алекса Шантич, Мирослав Кърлежа, Прежихов Воранц въвеждат в литературата съпротивата на южните славяни срещу австрийския милитаризъм, който иска да използва славяните за своите агресивни цели. В наши дни получи Нобеловата награда за литература Иво Андрич, който възкреси в епически платна миналия живот на Босна.

Общи черти с изброените представители на славянските литератури имат и българските писатели от епохата. Безспорно реалистично дело остава Любен Каравелов, който заема място и между основоположниците на сръбския реализъм. Иван Вазов създава цяла една литература в миниатюр. Малко литератури притежават такъв всеобхватен талант. Отразил широко живота на народа в минало и настояще и слял своята участ с участта на народа, той е истински национален писател в нашата и в световната литература. В обемистото му дело реализмът безспорно е на голяма почит, но на един национален поет и писател от неговия мащаб той не може да бъде достатъчен, романтиката често взема превес.

С чертите на национален поет се рисува до известна степен и образът на Пенчо Славейков. Макар и да се увлича по модния в епохата индивидуализъм, той създава произведения, белязани с народност. В изображенията на живота и борбите на нашия народ той е писател-реалист, който се вълнува от гореща обич към трудовия народ, индивидуализмът му трябва да се обясни със стремежа му да се противопостави на нашата дребнобуржоазна действителност след Освобождението.

Борбите на българския народ срещу турското петвековно робство представят една героична страница в живота на европейските народи през XIX век. И естествено е нашата литература да се включи в световната литература с епопеи, отразили тези борби. Такива епопеи са „Под

игото“ на Иван Вазов, „Кървава песен“ на Пенчо Славейков, „Записи по българските въстания“ на Захари Стоянов.

Капиталистическото натрупване у нас се развива в условията на обща изостаналост и се отличава с твърде обезпокояващи народната интелигенция явления. Неминуемо трябваше да се пробуди реакцията на будната съвест на нашите писатели срещу егоизма и хищничеството на завладялата буржоазия. И в критическия реализъм на европейската литература нашата литература се включва с произведенията на Алехандро Константинов, Елин Пелин и др.

П. К. Яворов може да се мери с големите поети на световната литература по дълбочината и интензивността на своите лирически преживявания, по драматическото напрежение в своята лирика и по стихотворното си майсторство.

На различните модни течения на световната литература от 90-те години на миналия век до ново време платиха дан и славянските литератури. Тези модни течения изтъкнаха и в славянските литератури безспорни дарования. На тях тук не ще се спирам, трябва обаче да отбележа, че търсенията в славянските литератури нито са по-малко по количество, нито са по-неуспешни от търсенията в другите европейски литератури, които заемат предно място в световната литература.

VII

Някога Волтер бе нарекъл XVIII век най-дългия век в човешката история. Най-дълъг век за нас е несъмнено XX-ят. XVIII век бе век на буржоазни революции. Нашият век е век на пролетарски, на социалистически революции. През нашия век загива и ще загине окончателно класовото общество, общество на робство и експлоатация, на неравенство и егоизъм, на неравномерно развитие на различните страни в света и на войни. Нашият век ще постави основите на комунистическото общество, общество на национална и социална правда, на пълен разцвет на икономиката и културата, на мир и братска дружба между народите.

Пътят на човечеството към комунизма е стръмен. Той е път на класова борба, която придобива революционни форми, той е път през един свят, в който, получавайки смъртни рани, звярът на капитализма острипява до чудовищност, превръща се във фашизъм. „Пътят е страшен, но славен“ — би казал поетът. Ясна перспектива и дълбока вяра са силата и вдъхновението на това човечество, което — както се изразява Юлиус Фучик — отгърва от себе си старото човечество.

Славянските народи са в първата редица на развитието. Световната социалистическа революция започва дори в населяваните от тях земи, преди всичко в Русия, страната на най-силното угнетаване на трудовите маси, на най-острите класови противоречия, на най-противоречивите империалистически интереси и домогвания. Тая революция след Втората световна война трябваше да се разпростре сред южните и западните славяни, които бяха станали плячка на германския и австро-германския империализъм. Днес с построяването на социализма и комунизма славянските народи на Съветския съюз, България, Чехословакия, Полша, Лужица, Югославия изпълняват — както се казва в Програмата на Комунистическата партия на Съветския съюз — „историческата мисия на изболелението на всички хора от социалното неравенство, от всички форми на

угнетяването и експлоатацията, от ужасите на войната и утвърждават на земята Мир, Труд, Свобода, Равенство и Щастие за всички народи“.

Народите на Съветския съюз и славянските народи застават в челната редица на човечеството и при създаването на неговата нова култура. Тъй като възходът и завоеванията на работническата класа, революционните борби на пролетариата и построяването на новото социалистическо общество се нуждаят и от една нова литература, която да отразява действителността в нейното развитие и да утвърждава новия свят, народите на Съветския съюз и славянските народи създадоха, развиха и утвърдиха нов художествен метод и ново литературно направление — метода и направлението на социалистическия реализъм.

Социалистическият реализъм е новата епоха в художественото и литературното развитие на човечеството. Неговото завоевание е велик успех на съветската литература и на славянските литератури. Той осъществи и осъществява поставената от Ленин в знаменитата му статия „Партийна организация и партийна литература“ цел на литературата: да бъде свободна и не користта и не кариерата, а идеята на социализма и съчувствието към трудещите се да вербуват все нови и нови сили в нейните редици; да служи не на преситената героиня, не на скучасците и страдащи от затлъстяване „връхни десет хиляди“, а на милионите и на десетките милиони трудещи се, които съставят цвета на страната, нейната сила, нейното бъдеще; да бъде литература, която оплодява последната дума на революционната мисъл на човечеството с опита и живата работа на социалистическия пролетариат.

Възприемайки и развивайки метода на социалистическия реализъм, световната литература започна много по-пълно да удовлетворява идеологическите и изобщо духовните потребности на нашата епоха. Тя придоби един велик принцип — партийността. Партийността стана неотделима съставка на народността, за да увеличи неимоверно въздействието на литературата върху действителността.

Съветската литература издигна не само теорията на социалистическия реализъм, а изтъкна и първите бележити представители на новото направление в световната литература. Максим Горки и Владимир Маяковски ще останат завинаги като родоначалници на една нова литературна епоха. Заедно с тях или непосредствено след тях в литературата встъпиха дълга редица забележителни майстори на художественото слово, благодарение на които световната литература получи епохални дела, образци, нова висота.

Всеки етап от новото развитие на човечеството, като се започне от началото на нашия век, намери в творчеството на съветските писатели широко изображение и обобщение, своите драматични конфликти и образи, утвърждение на новите си постижения, които имат значение за развитието на цялото човечество, вдъхновение за нови борби и победи.

Организираната революционна борба на пролетариата, която доведе до Великия октомври, изведе най-мъдрия писател на нашата епоха Максим Горки из критическия реализъм и революционната романтика, за да създаде първото крупно произведение с метода на социалистическия реализъм — романа „Майка“ — и с това да постави началото на новото направление. С неговото произведение образът на работника-революционер встъпи в литературата като централен герой. Това е новият положителен герой на епохата, който не само отрича един свят на неправди и гнет, но знае за какво да се бори, към какво да се стреми. Преобразу-

ването на живота в неговата по-висока форма е смисълът на цялото произведение на великия писател.

Октомврийската борба и победа дадоха на световната литература забележителния поет Владимир Маяковски. Както Горки е велик новатор в областта на художествената проза, Маяковски е велик новатор в областта на поезията. Революционният патос на нашата епоха намери в неговата поезия най-пълнен израз. При това Маяковски воюва за изкуство, което върви с човска в живота и смъртта, като негово оръжие, както прогласява това в познатото си стихотворение „С пълен глас“. Тоя „пълен глас“ световната литература от епохата на империализма бе почти забравила.

Гражданската война в Съветския съюз, възстановяването на народното стопанство, социалистическата индустриализация, колективизацията на селското стопанство, довоенните петилетки, Отечествената война, следвоенният период, борбата за мир изтъкваха все нови таланти, в творчеството на които получаваха всестранно изображение. Световната литература за пръв път се обогати с художествени творби, които така ясно осветляваха развитието към по-високи форми на живот, историческите конфликти, израстването на човска под тяхното въздействие. Световно значение придобиха романи като „Цимент“ от Ф. Гладков, „Железният поток“ от А. С. Серафимович, „Чапаев“ от Д. А. Фурманов, „Ходене по мъките“ и „Петър I“ от А. Н. Толстой, „Как се каляваше стоманата“ от Николай Островски, „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ от Михаил Шолохов, „Млада гвардия“ от Александър Фадеев, поеми като „Василий Тьоркин“ и „Шир след шир“ от Александър Твардовски, драми като „Любов Яровая“ от К. А. Тренев, „Разлом“ от Б. Лавренев и пр. и пр. Чрез произведения като изброените в световната литература влизаха все нови теми и нови образи, при това световната литература се обогатяваше и с нови открития в начините на пресъздаването на новите явления, на изразяването новото съдържание на живота. С каква широта например е разгънал Михаил Шолохов темата на гражданската война в романа „Тихият Дон“! Наистина големите събития, които стават предел в развитието на човечеството, се нуждаят именно от такива широки изображения. Колективизацията, която представя същност на революционната промяна в селото, получава също широко изображение в съветската и световната литература с романа „Разораната целина“ — пак от Шолохов.

От съветската литература световната литература получи безкрайна галерия от образи на героични строители и борци. Романът „Как се каляваше стоманата“ от Николай Островски влезе в световната литература с своя герой, формиращ тъй нужните за нашата епоха човешки качества — беззаветна обич към народ и родина, непоколебимо мъжество пред трудностите на борбата и строителството, готовност за жертва в името на по-високата форма на живот. „Педагогическа поема“ на А. С. Макаренко разкри новите пътища на възпитанието чрез колектива. Романът „Млада гвардия“ на Александър Фадеев изобрази такъв масов героизъм и патриотизъм, какъвто световната литература от други епохи и други страни едва ли може да покаже.

Невъзможно е в една статия, пък колкото и голяма да е тя, да се изчерпи приносът на съветската литература в световната литература. Та цялата съветска литература е нов принос в световната! Като се отказвам от по-пълното разкриване на тоя принос, не мога да не отбележа едно важно за моята тема положение. Великата революция откри нов път за развитието на украинската и белоруската литератури. Докато самодър-

жавието пречеше на тяхното развитие, те участвуват сега заедно с другите съюзни литератури със свой влог не само в общата съветска литература, но и в световната литература. Тегърва в съветската епоха например бележитите белоруски писатели Янка Купала и Якуб Колас, които започнаха своята писателска дейност дълго преди революцията, можаха да разгънат своите творчески сили и да получат за своя народ място в световната литература.

Прониквайки в историческите процеси, които се разгъват в наши дни и учейки се от постиженията на съветската литература, значителните писатели и на другите славянски литератури от нашата епоха на борба за социализъм и на неговото изграждане усвоиха метода на социалистическия реализъм. С революционния си патос, с новите си образи и картини, с новаторските си открития те формират новата степен в развитието на родната си литература и на световната литература. Наистина само постепенно партийността и народността стават принцип на тяхното изкуство, но между тях и критическите реалисти разликата е тъй голяма, че преминавайки към тяхното дело, читателят изпитва чувството като да влиза в нова епоха.

Южнославянските и западнославянските писатели, които посвещават своето творчество на борбите на работническата класа, правят своя принос в литературата в продължение на няколко десетилетия, така че можем да посочим няколко етапа в литературното направление, което те създават. Първите от тях, между които е и нашият Д. И. Полянов, атакуват „кумирите“ на капитала, рисуват съчувствено тежката участ на работника и приветствуват една нова зора на човечеството. Пулсът на надигащата се пролетарска революция започва да се чувства все по-силно в техните произведения. Когато избухва Великата октомврийска революция, те я прославят като начало на нова ера на човечеството и изразяват своите революционни стремежи, революционните стремежи и на своите народи, революционните стремежи на всички народи. Същевременно те виждат в подвига на съветските народи дело, извършено за цялото човечество. Това ни говори например стихотворението „Москва“ на Христо Смирненски или кантатата „Благодарност към Съветския съюз“ на чешкия поет С. К. Нойман.

Великият октомври революционизира масите и управляващата в славянските страни буржоазия трябваше да наложи сурова диктатура, за да запази господстващото си положение. Удавяните в кръв народни движения извикаха произведения, в които бунтът на масите клокочи ведно с кървавата вакханалия на терора. Вдигнал се първи в антифашистко въстание, нашият народ записа в историята една славна епопея, която намери своите певци и художници, заслужаващи предно място в антифашистката литература на епохата: Гео Милев със своята поема „Септември“, Антон Страшимиров с романа си „Хоро“, Ангел Каралийчев с разказите си „Ръж“, Никола Фурнаджиев със своята лирика, Крум Велков с романа си „Село Борово“ и пр.

В белетристиката важна тема през тоя период е пробуждането на революционното съзнание сред масите, един характерен процес за нашето време. Тоя процес се разгъва в по-широки или по-кратки изображения в романа „Ана Пролетарката“ от Иван Олбрахт, в повестта „Селкор“ на Георги Караславов, в романа „Родина“ от Ванда Василевска, в новелите на Юрий Брезан, например в „Тинестия трап“, и т. н.

Най-силни произведения, с които южнославянските и западнославянските литератури се включиха в световната литература, възникнаха в борбата с фашизма и хитлеристкото робство по време на Втората световна война. Дължим ги преди всичко на писатели, които взеха непосредствено участие в борбата: Никола Йонков Вапцаров, Юлиус Фучик, Иван Горан Ковачич, Коле Неделковски, Карел Дестовник Каюх и мн. др. За тези писатели смъртта за великото дело на освобождението от робството под фашизма и на социализма е „песен“, както говори Вапцаров, за това дело тези писатели биха умрели „повторно“, макар че е „прекрасно да се живее“, както изповядва Карел Дестовник Каюх. Те водят борбата — и с творчеството си — дори когато чувствуват „примка на шията“, дори когато се намират в страшния хитлеристки затвор, който за тях е — по думите на Юлиус Фучик — „окоп, изнесен далеко отвъд предните линии, от всички страни заобиколен от противник, обстрелван със съсредоточен огън, обаче нито за миг немислящ да се предаде“.

И западнославянските и южнославянските литератури въвеждат, както върши това съветската литература — но с нови национални черти — в световната литература героя на нашата епоха — комунист, който е готов да извърши всичко необходимо, за да победи социалистическата правда. Той е безкрайно верен на Партията, както изповядва лирическият герой на стихотворението „Към Партията“ от Христо Радевски, той „не е човек, а желязо“ — както просъсква агентът-фашист от „Балада за комуниста“ на Веселин Андреев.

С разгрома на фашизма за южни и западни славяни заточна ерата на социализма. Изграждането на социалистическата форма на живот отреди на литературата важно място като фактор за превъзпитание на широките обществени слоеве, за въвлечането им в борбите и победите на нашата епоха. Литературата на социалистическия реализъм получи пълно признание като съвременен етап в литературното развитие изобщо; нейната тематика, образи, патос, нейните принципи — партийност и народност — само бяха и са в състояние да отразят пълно нашето развитие, нашата действителност.

Основно съдържание на литературно-художественото творчество образуват утвърждаването на новата действителност, социалистическите преобразования, израстването на социалистическия човек, критиката на буржоазните преживелици в бита и съзнанието, отбраната на социалистическата родина, борбата за мир и социализъм, която водят всички прогресивни хора в света, и т. п. Тук нямам възможност да посоча какви писатели в кои от посочените тематични области работят — за това са ни много и много страници — и ще се задоволя само да отбележа, че новата действителност и с новите идеали заживяват почти всички изтънчени славянски писатели на нашата епоха.

Съвременните славянски литератури изпълняват с чест задачата и да водят в световното литературно развитие и в световното развитие изобщо. Задачата е велика, но и силите са многобройни и големи. Световната литература получава не само нов тип произведения, произведения, създадени с нов творчески метод, но и нов тип писатели, които водят в развитието. Социалистическият хуманизъм, изграждането на по-висока форма на живот, борбата за мир и дружба между народите — идеали, които вдъхновяват съвременните славянски писатели — са плод на светли умове и благородни воли и световната литература не би осъществила стремежите на епохата, ако не включеше славянските литератури като водещи в своето развитие.